

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

6-maxsus
son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 5/6 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy

kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrda 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Норов Шухрат Сувонович</i> ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ ПРИ УЧАСТИЕ МОЛОДЁЖНЫХ ОРГАНИЗАЦИИ	8-13
<i>Jo'raqulov Boburmirzo, Masidikov Elyor</i> TUNKAT YODGORLIGIDAN TOPILGAN O'RTA ASRLAR OILAVIY HAMMOMI	14-19
<i>Allaberganova Ro'zigul</i> MUSTAQILLIK YILLARIDA URGANCH SHAHRI QIYOFASINING O'ZGARISHI	20-23

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Dr. Abror Kucharov and Dr. Jyoti Meshram</i> INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN: A CATALYST FOR INDIAN INVESTMENT	24-38
<i>Raximbayev Akmal Azatboyevich</i> HUDUDLARDA SANOAT AGLOMERATSIYALARINI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI VA IQTISODIY RIVOJLANISHGA TA'SIRINI BAHOLASH	39-46
<i>Mamajonova Nodiraxon Alisher qizi</i> QURILISH KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYAT SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING IQTISODIY AHAMIYATI	47-57
<i>Xasanova Dildora O'ktam qizi</i> QISHLOQ XO'JALIGI SOHASIGA IXTISOSLASHGAN XO'JALIK VA KORXONALAR FAOLIYATIDA ISHLAB CHIQARISH	58-71

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Абдусаммарова Сумора</i> ЦИФРОВАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИУМ: ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ	72-78
<i>Kubatov Shahobjon</i> UYG'UNLIK G'OYASI VA IJTIMOIIY DAVLAT HAQIDAGI TA'LIMOTLARNI SINTEZ QILISH MASALALARI	79-88
<i>Uralov Dilshodbek</i> ON HUMAN MORALITY AND PROFESSIONAL CULTURE IN THE ETHICAL VIEWS OF IBN SINO	89-93
<i>Tagaev Kamol</i> YANGI O'ZBEKISTONDA RAHBARLARNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIIY LOYIHALARNING STRATEGIK AHAMIYATI	94-99
<i>Xaydarova Zebiniso Nusratullayevna</i> EMPIRIZM, RATSIONALIZM VA KONSTRUKTIVIZM KABI TURLI EPISTEMOLOGIK NAZARIYALARDA INSON MAVJUDLIGI MASALALARI	100-106
<i>Mamadiyarova Malika</i> OILAVIY QADRIYATLARNING METODOLOGIK VA NAZARIY ASOSLARI	107-111
<i>Xolova Umida Umedovna</i> MA'RIFAT VA MA'NAVIYAT UYG'UNLIGINING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O'RNI: TARIXIY-FALSAFIY TAHLIL	112-118

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Baxramova Dilovarxon Gazanfarovna</i> O'ZBEK VA ISPAN TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI.....	119-122
---	---------

<i>Qozoqboyeva Dilfuzaxon Ilxomjon qizi</i> GENDER STEREOTYPES OF SPEECH OF UZBEK CHILDREN	123-128
<i>Pulatjonova Muxtasar</i> POLITENESS STRATEGIES IN ENGLISH AND UZBEK: A PRAGMATIC AND CROSS-CULTURAL COMPARISON	129-132
<i>Chernova Natalya Vasiliyevna</i> RUS BOLALARNING NUTIQA GENDERGA OID BELGILARNI SHAKLLANISHNING LINGVISTIK MEXANIZMLARI	133-136
12.00.00 – YURIDIK FANLAR	
<i>Komilov Avazbek</i> PROKURATURA ORGANLARI TOMONIDAN PROKUROR HUQUQIY VOSITALARINI QO'LLASH BO'YICHA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI.....	137-146
<i>Rasulov Jurabek Abdusamiyevich</i> XALQARO HUQUQ INQIROZI: ZO'RIQISH OSTIDAGI TIZIM	147-152
<i>Nishonov Abdulloh</i> ATOM ENERGIYASIDAN FOYDALANISH JARAYONIDA OBYEKT LARNI JOYLASHTIRISHDA XALQARO EKOLOGIK NORMALARNING HUQUQIY ASOSLARI VA ULARNING MILLIY QONUNCHILIKKA INTEGRATSIYASI.....	153-159
<i>Yusupdjanova Gulnoza Ilxomovna</i> JINOYAT PROTSESSIDA SUDNING FUNKSIYASI	160-167
<i>Tursoatov Sodik Xudoyor o'g'li</i> YUKSAK XIZMAT KO'RSATISH TUSHUNCHASI VA UNING O'ZBEKISTON QONUNCHILIGIDA IFODALANISHI MASALALARI.....	168-174
<i>Mamadaliyev Boburjon Bahodirjon o'g'li</i> MAHALLIY BUDJETNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNING ILMIY-NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARI	175-179
<i>Парахатова Шахноза Ерназаровна</i> ОБРАЗЦЫ ДЛЯ ЭКСПЕРТНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ: ПОНЯТИЕ И ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ	180-193
<i>Узбекова Дильшода Тулкиновна</i> КЛАССИФИКАЦИЯ МЕР ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРИНУЖДЕНИЯ	194-202
<i>Norboyev Bobur</i> LEGAL FRAMEWORKS FOR DIGITAL TECHNOLOGY APPLICATION IN LAND CADASTRE: INTERNATIONAL EXPERIENCES AND PRACTICES IN UZBEKISTAN	203-211
<i>Gafurova Shoirax Baxodirovna</i> XALQARO JINOYAT HUQUQIDA DALILLAR INSTITUTINING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI	212-216
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Erkaboyev Oybek Muxammadjonovich</i> HARBIY XIZMATGA TAYYORGARLIK BOSQICHIDA O'QUVCHILARNING JISMONIY SALOHIYATINI SHAKLLANTIRISHDA INTEGRATSIYALASHGAN YONDASHUVLAR: JISMONIY TARBIYA VA CHAQIRUVGA QADAR TAYYORGARLIK ASOSIDA.....	217-221
<i>Kamalova Dilnavoz, Shomurodova Shahzoda</i> KINEMATIKADAN OLIMPIADA MASALALARI: KINEMATIK MASALALARDA YUQORI DARAJALI YECHIM YONDASHUVLARI	222-227

Received: 5 July 2025
Accepted: 20 July 2025
Published: 30 July 2025

Article / Original Paper

THE CRISIS OF INTERNATIONAL LAW: A SYSTEM UNDER STRAIN

Rasulov Jurabek

Tashkent State University of Law
Deputy Head of the Department of
International Law and Human Rights,
Doctor of Philosophy (PhD) in Legal Sciences

Abstract. International law is facing a multi-faceted crisis, not of existence but of efficacy, legitimacy, and adaptation. This crisis is driven by the resurgence of great power politics, the rise of sophisticated non-state actors, and the increasing inadequacy of the state-centric Westphalian paradigm in a deeply interconnected world. This article analyzes the primary drivers of this crisis, examining the threats they pose to the global legal order, such as the paralysis of collective security mechanisms and the erosion of foundational norms. It argues that while the system's weaknesses are starkly exposed in moments of geopolitical conflict, its prospects for the future lie in the countervailing trends of increased reliance on international judicial mechanisms and the slow, functional evolution toward a legal order better equipped to manage the challenges of global interdependence.

Keywords: crisis of international law, Westphalian system, paradigm, human rights, international justice.

XALQARO HUQUQ INQIROZI: ZO'RIQISH OSTIDAGI TIZIM

Rasulov Jurabek Abdusamiyevich

Toshkent davlat yuridik universiteti
"Xalqaro huquq va inson huquqlari" kafedrası mudiri o'rinbosari,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Xalqaro huquq bugun mavjudlik emas, balki samaradorlik, legitimlik va moslashuvchanlik bo'yicha ko'p qirrali inqirozga duch kelmoqda. Bu inqirozning sababchilari buyuk davlatlar siyosatining qayta yuksalishi, murakkab nodavlat subyektlarning paydo bo'lishi va chuqur o'zaro bog'liq dunyoda davlat markazli Vestfaliya paradigmasining tobora yaroqsiz bo'lib qolishidir. Ushbu maqola inqirozning asosiy omillarini tahlil qilib, ularning global huquqiy tartibotga, xususan, jamoaviy xavfsizlik mexanizmlarining ishlamay qolishi va asosiy normalarning yemirilishi kabi tahdidlarini ko'rib chiqadi. Maqolada ta'kidlanishicha, tizimning zaif tomonlari geosiyosiy mojarolar paytida yaqqol namoyon bo'lsa-da, uning kelajak istiqbollari xalqaro sudlov mexanizmlariga tobora ko'proq tayanish va global o'zaro bog'liqlik muammolarini samaraliroq hal qila oladigan huquqiy tartibotga sekin, funksional rivojlanish tendensiyalari bilan bog'liq.

Kalit so'zlar: xalqaro huquq inqirozi, Vestfaliya tizimi, paradigma, inson huquqlari, xalqaro sudlov.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5SI6Y2025N20>

1. Kirish: Chorrahadagi tizim

Zamonaviy xalqaro vaziyat chuqur paradoksni ko'rsatib turibdi. Bir tomondan, xalqaro huquq hech qachon bunday dolzarb bo'lmagan va shunchalik ko'p tilga olinmagan. Xalqaro sudlar faol ishlamoqda, global savdo murakkab huquqiy tizim bilan tartibga solinmoqda va davlatlar muntazam ravishda o'z harakatlarini oqlash va raqiblarini qoralash uchun xalqaro huquqqa murojaat qilmoqda. Boshqa tomondan, tizim ko'pincha ojiz va samarasiz ko'rinadi. Rossiyaning Ukrainaga to'liq miqyosda bostirib kirishi — BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy

a'zolaridan biri tomonidan BMT Nizomining ochiqdan-ochiq buzilishi — uni oldini olish uchun yaratilgan kollektiv xavfsizlikning butun tizimiga qaramay sodir bo'ldi. Bu esa ko'pchilikni "xalqaro huquq realpolitika boshlangan joyda tugaydi" [1, B. 407–420] degan xulosaga olib keldi.

Bu ziddiyat xalqaro huquqning "inqiroz" holatida ekanligi haqidagi fikrlarning kuchayishiga sabab bo'ldi [2, B.59–91]. Bu mavjudlik inqirozi emas, tizim qulash arafasida ham emas. Aksincha, bu so'zning asl ma'nosidagi inqiroz: kelajak voqealar yo'nalishi belgilanadigan "burilish nuqtasi"dir. Bu huquqiy majburiyatlar va ularni amalga oshirish uchun siyosiy iroda o'rtasidagi jarlikdan kelib chiqadigan ijro inqirozidir. Bu moslashuv inqirozi ham, chunki milliy davlatlar dunyosi uchun mo'ljallangan huquqiy asos assimetrik urush va transmilliy terrorizm muammolarini hal qilishda qiyinchilik chekmoqda. Eng muhimi, bu paradigma inqirozidir, chunki Vestfaliya tartibining asosiy, davlatga yo'naltirilgan farazlari globallashtirgan jamiyatning umumiy muammolariga yechim topishda tobora ojiz bo'lib bormoqda.

Xalqaro huquqning hozirgi inqirozi Ikkinchi jahon urushidan keyingi huquqiy tuzilma va XXI asr voqeligi o'rtasidagi asosiy va tobora kuchayib borayotgan nomuvofiqlikdan kelib chiqqanligini qayd etish joiz. Tizim buyuk davlatlar o'rtasidagi raqobatning qayta tiklanishi, yangi transmilliy tahdidlarning paydo bo'lishi va global o'zaro bog'liqlikning chuqurlashuvi tufayli zo'riqmoqda. Ushbu inqirozning sabablari, tahdidlari va kelajak istiqbollarini tahlil qilish natijasida shunday xulosa kelib chiqadiki, an'anaviy ijro mexanizmlari samarasiz bo'layotgan bir paytda, tizim xalqaro sudlovning o'sib borayotgan ta'siri va sekin, ammo sezilarli tarzda yanada funksional hamda kamroq sof davlatga yo'naltirilgan huquqiy tartibga o'tish orqali o'zining barqarorligi va moslashuvchanligini namoyon etmoqda.

2. Inqiroz anatomiyasi: global huquqiy tartibotga tizimli ta'sir ko'rsatuvchi omillar

Xalqaro huquqqa nisbatan hozirgi zo'riqish bitta hodisaning natijasi emas, balki bir nechta kuchli, uzoq muddatli tendensiyalarning yakunidir. Ushbu ta'sir etuvchi omillar o'zi boshqarishni mo'ljallagan dunyoni to'liq aks ettirmaydigan paradigmaga asoslangan tizimning tub zaif tomonlarini ochib tashladi.

2.1. Vestfaliya tizimining qoldiqlari va hamkorlik huquqining yuksalishi

Xalqaro huquqda hukmron paradigma hamon Vestfaliya modeli bo'lib qolmoqda. Bu model suveren davlatni hokimiyatning pirovard manbai sifatida ko'rsatadi. Ushbu modelga ko'ra, xalqaro huquq mohiyatan zaif bo'lib, davlatlarning roziligiga asoslanadi va markazlashgan ijro mexanizmiga ega emas. Bu tizim Volfgang Fridman "birgalikda mavjud bo'lish xalqaro huquqi" (*international law of coexistence*) deb atagan [1, B. 407–420], asosan diplomatik munosabatlarni rasmiylashtirish va davlatlar o'rtasida kuch ishlatishni tartibga solish bilan shug'ullanadigan huquq uchun mos edi.

Biroq, globallashtiruv va sanoatlashuv natijasida xalqaro savdo, moliya, atrof-muhitni muhofaza qilish, jamoat salomatligi va inson huquqlari kabi murakkab, transchegaraviy muammolarni hal etishga qaratilgan "hamkorlik xalqaro huquqi" (*international law of cooperation*) yuzaga keldi. Bu masalalar chuqur hamkorlikni va ko'pincha davlatlarning keyinchalik voz kechishni istashi mumkin bo'lgan majburiyatlarga bog'lanishini talab qiladi. Vestfaliya paradigmasi davlatning doimiy mustaqilligiga urg'u berishi va norozilarni majburlash imkoniyati yo'qligi tufayli, bu jamoaviy harakat muammolarini hal qilishga

tuzilmaviy jihatdan mos kelmaydi, bu esa tizimda markaziy ziddiyatni keltirib chiqaradi [1, B. 407–420].

2.2. Realpolitika va buyuk davlatlar raqobatining qayta tiklanishi

Sovuq urush tugashi “xalqaro qonunchilik yaratishning uchinchi to‘lqini” deb ta’riflangan [3, B.41–45], idealizm ruhi va suverenitet tushunchasiga qarshi chiqqan insonparvarlik aralashuvi hamda inson huquqlariga e’tibor qaratish bilan xarakterlanadigan davrni boshlab berdi. Biroq, bu “Yangi dunyo tartibi” o‘rnini buyuk davlatlar o‘rtasidagi yangilangan raqobat va “xavfsizlik hamda boshqa tashqi siyosat masalalariga pragmatik yondashuv” davriga bo’shatib berdi [4, B.59–91]. 2022-yildagi Ukrainaga bosqin bu tendensiyaning eng yaqqol namunasidir. Bunda BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a’zosi Nizomning kuch ishlatishni taqiqlovchi asosiy qoidasini ochiqchasiga buzib, o‘z veto huquqi orqali kollektiv xavfsizlik tizimini ishdan chiqardi. Bu qudratli davlatlar uchun geosiyosiy manfaatlar hali ham huquqiy majburiyatlardan osongina ustun kelishi mumkinligini ko’rsatadi. Bu haqiqat xalqaro huquqiy tizimning ishonchligiga jiddiy putur yetkazadi [5, B.61–89].

2.3. Mojarolar va xavfsizlikka tahdidlarning o‘zgaruvchan tabiati

BMT tizimi asosan Ikkinchi jahon urushi kabi suveren davlatlar o‘rtasidagi an’anaviy xalqaro qurolli mojarolarning oldini olish maqsadida tashkil etilgan edi. Bugungi kunda esa bunday mojarolar juda kam uchraydi. Hozirgi paytda xavfsizlikning eng dolzarb muammolari boshqa manbalardan kelib chiqmoqda va mavjud huquqiy baza ko‘pincha bu muammolarni hal etishga yetarli emas.

Birinchidan, “Al-Qoida” kabi diniy motivli transmilliy nodavlat tashkilotlar bilan tavsiflanadigan “yangi terrorizm”ning paydo bo‘lishi o‘ziga xos muammoni keltirib chiqarmoqda. Bu guruhlar global miqyosda faoliyat yuritib, fuqaro va harbiy nishonlar o‘rtasida farq qo‘ymaydi hamda jinoyat va urush chegaralarini xiralashtirgan holda ommaviy qurbonliklarga tayyordir. Bu holat an’anaviy jinoiy odil sudlov modelini terrorizmga qarshi kurashning harbiy modeliga qarshi qo‘yib, inson huquqlari va qurolli mojarolar qonunlariga chuqur ta’sir ko’rsatadigan munosib javob bo‘yicha keskin bahslarga sabab bo‘ldi. Masalan, Usama bin Ladenning maqsadli o‘ldirilishi AQSh tomonidan qurolli to‘qnashuv qonuni asosida oqlangan bo‘lsa, tanqidchilar bu harakatni xalqaro inson huquqlari qonuni asosida baholash kerakligini ta’kidlab, chuqur huquqiy va axloqiy noaniqliklarni ko’rsatib o‘tdilar.

Ikkinchidan, xalqaro bo‘lmagan qurolli mojarolar va nosimmetrik urushlarning ko‘payishi jang olib borish qoidalarini murakkablashtirmoqda. Nosimmetrik urush bir tomonning harbiy zaifligini qoplash uchun qurolli to‘qnashuv qonunlarini buzuvchi usullarni qo‘llashi, masalan, tinch aholini ataylab nishonga olish, inson qalqonlaridan foydalanish yoki jangchilarni tinch aholi orasiga yashirish bilan tavsiflanadi. Bu esa noto‘g‘ri rag‘batlantirish tizimini yaratadi: qonunni buzish sezilarli harbiy ustunlik beradi, qonunga itoat qiluvchi davlatlarni taktik jihatdan noqulay ahvolga solib qo‘yadi va huquqiy tizimning samaradorligiga shubha uyg‘otadi.

3. Inqiroz ko‘rinishlari: Huquqiy tartibga asosiy tahdidlar

Ushbu tizimli bosimlarning bir-biriga yaqinlashuvi xalqaro huquqning yaxlitligi va nufuziga bir qator jiddiy tahdidlarda namoyon bo‘ladi. Bular nazariy muammolar emas, balki tizimning asosiy vazifalarini izdan chiqaradigan amaliy muvaffaqiyatsizliklardir.

3.1. Jamoaviy xavfsizlikning falajlanishi

Hozirgi tizimning eng ko'zga tashlanuvchi muvaffaqiyatsizligi BMT Xavfsizlik Kengashining falajlanishidir. Beshta doimiy a'zoning veto huquqi yirik davlatlarning ishtirokini ta'minlash mexanizmi sifatida mo'ljallangan edi, biroq u milliy manfaatlar va tobe davlatlar manfaatlarini xalqaro javobgarlikdan himoya qilish vositasiga aylanib qoldi. Ushbu tuzilmaviy nuqson uzoq vaqtdan beri tanqid qilinib kelgan, ammo Rossiyaning Ukrainaga bostirib kirishi muammoni yanada yaqqolroq namoyon qildi. *Jus ad bellumning* (kuch ishlatishni tartibga soluvchi huquq) bu muvaffaqiyatsizligi tizimning eng chuqur inqirozidir, chunki u o'zining eng asosiy normasini eng qudratli a'zolariga nisbatan qo'llay olmasligini ko'rsatadi.

3.2. Normalarning yemirilishi va qonuniylikka qarshi chiqish

Inqiroz nafaqat qonunlarning ijrosiga, balki ularning qonuniyligiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Qudratli davlatlar qonunning ruhini buzuvchi harakatlarini oqlash uchun huquqiy tildan tobora mohirlik bilan foydalanmoqda. Rossiyaning Ukrainaga bosqinini asossiz "genotsid" da'volari va o'zini himoya qilishning buzib talqin etilgan tushunchasi bilan oqlashga urinishi buning yaqqol misolidir. Huquqiy normalar bunday oson manipulyatsiya qilinganda, ularning nufuzi hammaning nazarida pasayadi. Bu yangi hodisa emas; uning ildizlari mustamlakachilikning tarixiy kengayish namunalariga borib taqaladi, ammo uning zamonaviy axborot muhitida qo'llanilishi huquqiy tamoyillarning umumiy tushunilishiga jiddiy xavf tug'dirmoqda.

Bundan tashqari, tizim idrok etish inqiroziga duch kelmoqda. Masalan, Xalqaro jinoyat sudi (XJS) "Afrikaga qarshi" degan ayblovlar bilan ta'qib qilinmoqda. Bu tasavvur siyosiy yetakchilar tomonidan singdirilgan bo'lib, sudning qonuniyligi va universal qamroviga putur yetkazmoqda. Vaholanki, XJSning Afrikadagi ko'plab ishlari Afrika hukumatlari tomonidan o'z ixtiyori bilan yoki Xavfsizlik Kengashi tomonidan yuborilgan.

3.3. Ijro etishdagi bo'shliq va siyosiy irodaning ustuvorligi

Oxir-oqibat, eng barqaror inqiroz qonunlarning yozma matni va ularning amaliyotda qo'llanilishi o'rtasidagi farqdir. Sudya Richard Goldstoun ta'kidlaganidek, muammo xalqaro huquqning mazmunida emas, balki uning ijrosidadir [6, B.13–27]. Xalqaro sudlar va tribunallarning o'z majburlov kuchlari yo'q; ular qarorlarini ijro etish uchun politsiya yoki harbiy qo'shinlarga ega emas. Ularning samaradorligi butunlay davlatlarning siyosiy irodasi va hamkorligiga bog'liq. Davlatlar hamkorlik qilishdan bosh tortganda — masalan, Sudanning sobiq prezidenti Umar al-Bashir kabi ayblanuvchi shaxslarni hibsga olmaganda yoki BMT Xalqaro sudi qarorini e'tiborsiz qoldirganda — tizim ojiz bo'lib qoladi. Ijro etishda davlat roziligiga bunday bog'liqlik xalqaro huquqning zaif nuqtasi bo'lib, huquqiy tamoyillarni doimiy ravishda siyosiy manfaatlariga bo'ysundiradigan "hayotiy haqiqat" dir.

4. Kelajak istiqbollari: bardoshlilik va moslashuvchanlik

Ushbu jiddiy qiyinchiliklarga qaramay, xalqaro huquq butunlay inqirozga yuz tutmoqda, degan xulosaga kelish noto'g'ri bo'lardi. Yemirilish kuchlari bilan bir qatorda, urushdan keyingi idealdan farq qilsa-da, yanada bardoshli va moslashuvchan kelajakka yo'naltiruvchi kuchli muvozanatlovchi tendensiyalar ham mavjud.

4.1. Xalqaro sud jarayonlarining ko'payishi

BMT siyosiy organlari faoliyati to'xtab qolgan bo'lsa-da, xalqaro tizimning sud va yarim-sud organlari har qachongidan ham faolroq ishlayapti. Huquqqa bu qadar e'tibor xalqaro munosabatlarda jiddiy o'zgarishni anglatadi. Ilgari kam harakatli muassasa bo'lgan Xalqaro sud

bugun o'ndan ortiq faol ishlarni ko'rib chiqmoqda. Bu ishlarda davlatlar o'z nizolarini ixtiyoriy ravishda sudga taqdim etgan.

Eng e'tiborli jihati shundaki, Ukraina bir nechta xalqaro tribunallarda Rossiyaga qarshi kuchli "huquqiy qarshi hujum" boshladi. Ukraina 1948-yilgi Genotsid konvensiyasi asosida ishni Xalqaro sudga olib borib, Rossiyaning bosqinchilik bahonasidan mohirona foydalandi. Bu orqali sud yurisdiksiyasini o'rnatishga erishdi va Rossiyaga harbiy harakatlarni to'xtatish bo'yicha vaqtinchalik buyruq oldi. Rossiya bu buyruqqa amal qilmagan bo'lsa-da, qonuniy g'alaba ramziy va siyosiy jihatdan katta ahamiyatga ega. Bu g'alaba Rossiya tajovuzkorligi haqidagi xalqaro qarashni mustahkamlashga va kelajakdagi javobgarlik choralari uchun huquqiy asos yaratishga xizmat qiladi [5, B.61–89]. Bu shuni ko'rsatadiki, hatto ijro etish imkoni bo'lmagan hollarda ham, xalqaro sud jarayonlari faktlarni aniqlash, me'yorlarni belgilash va kuchli davlatlarning jazosiz qolishiga qarshi kurashishda muhim rol o'ynaydi.

4.2. Funktsionalistik paradigмага asta-sekin o'tish

Xalqaro huquqning markaziy intellektual inqirozi Vestfaliya paradigmasining yetarli emasligi hisoblanadi. Biroq, "ijtimoiy fanlar funksionalizmi" deb ataluvchi yangi paradigma tizimning rivojlanishini ko'rish uchun aniqroq nuqtai nazar taqdim etadi [1, B. 407–420]. Ushbu paradigma davlat suverenitetini mutlaq emas, balki funksional jihatdan samarali bo'lgan hollarda xalqaro huquq tomonidan cheklanishi mumkin bo'lgan shartli tushuncha sifatida talqin qiladi.

V.Fridman ta'kidlaganidek, davlatlar tobora ko'proq "ham iqtisodiy, ham texnik jihatdan obyektiv ravishda o'zaro bog'liq bo'lib qolganligi sababli hamkorlik harakatiga jalb qilinmoqda" [6, B.13–27]. Bu o'zaro bog'liqlikni boshqarish zarurati xalqaro huquq va institutlarni shakllantirishga turtki bo'lmoqda. Bu jahon hukumatiga qarab yo'naltirilgan harakat emas, balki muammolarni hal qilishning pragmatik jarayonidir. Yevropa Ittifoqi buning eng rivojlangan namunasi hisoblanadi, ammo savdo, moliya va atrof-muhitni muhofaza qilishni tartibga soluvchi murakkab huquqiy tizimlar ham ushbu funksional bosimning isbotidir. Bu shuni anglatadiki, global muammolar kuchaygan sari, samarali xalqaro huquqqa bo'lgan talab ortib boradi va Vestfaliya modeli cheklovlaridan tashqariga chiqish uchun doimiy bosim paydo bo'ladi.

4.3. Inson huquqlarining bardavom kuchi

Barqarorlikning so'nggi manbai inson huquqlariga oid normalarning doimiy kuchi hisoblanadi. Urushdan keyingi paradigma o'zgarishi — faqat davlatlararo munosabatlarga e'tibor qaratadigan dunyodan "inson hayoti, huquqlari va qadr-qimmatining tub mohiyatini" tan oladigan dunyoga o'tish — chuqur va qaytarib bo'lmaydigan jarayondir. Himoya qilish mas'uliyati (P2P) kabi tamoyillar, garchi bir xilda qo'llanilmasa-da, suverenitet haqidagi tushunchani tubdan o'zgartirdi. Bu tamoyil davlatlarning o'z aholisini vahshiyliklardan himoya qilish majburiyatini va xalqaro hamjamiyatning davlatlar buni uddalay olmagan taqdirda harakat qilish mas'uliyatini belgilaydi. Ushbu normativ rivojlanish davlatlarning jazosizligiga qarshi kurashish uchun kuchli axloqiy va huquqiy asos yaratadi hamda xalqaro jinoyat tribunallari va inson huquqlari tashkilotlari faoliyati uchun poydevor vazifasini o'taydi.

5. Xulosa

Xalqaro huquq inqirozi haqiqatan ham mavjud, ammo bu halokat emas, balki o'tish davri inqirozidir. Tizim milliy davlatning mutlaq suverenitetiga asoslangan o'tmish bilan global o'zaro bog'liqlik realliklar talab qilayotgan kelajak o'rtasida qolgan. Boshqa davrda ishlab

chiqilgan jamoaviy xavfsizlik mexanizmlari yangilangan buyuk davlat tajovuzi oldida fojiali tarzda samarasiz bo'lib qoldi. Bu esa tizimning asosiy zaifligini ko'rsatdi: uning eng qudratli a'zolarining siyosiy irodasiga bog'liqligi.

Biroq, faqat ushbu muvaffaqiyatsizliklarga e'tibor qaratish, yuz berayotgan chuqurroq va murakkab o'zgarishlarni e'tibordan chetda qoldirish demakdir. Xalqaro sudlarning ko'payishi, transmilliy faoliyatni boshqaruvchi huquqiy tizimlarning tobora mustahkamlanishi va inson huquqlarining barqaror normativ kuchi — bularning barchasi tizimning halok bo'layotganini emas, balki moslashayotganini ko'rsatadi. Xalqaro huquqning kelajagi real siyosatning “markazdan qochma” kuchlari va funksional zaruriyatning “markazga intilma bosimi” o'rtasidagi davom etayotgan kurash bilan belgilanadi. Uning istiqbollari xalqaro hamjihatlikning afsonaviy oltin davriga qaytishga emas, balki amalga oshirish mexanizmlarini mustahkamlash, siyosiy irodani shakllantirish va tobora murakkablashib borayotgan dunyoda ham davlat xavfsizligini, ham inson qadr-qimmatini himoya qila oladigan huquqiy tartibni barpo etishdek uzoq muddatli, avlodlararo loyihani davom ettirish bo'yicha mashaqqatli mehnatga bog'liq.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Trachtman, J. P. (2011). The crisis of international law. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 44(1).
2. Murphy, J. F. (2011). International law in crisis: Challenges posed by the new terrorism and the changing nature of war. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 44(1).
3. Kelly, M. J. (2011). The evolution of international law: Arcs and cycles. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 44(1).
4. Kelly, M. (2023). The role of international law in the Russia-Ukraine war. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 55(1).
5. Goldstone, R. (2011). "The crisis in the implementation of international law". *Case Western Reserve Journal of International Law*, 44(1).

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/6 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).